

Groapa 154 a așezării din epoca bronzului de la Lazuri. Depunere de obiecte aflate în legătură cu producerea berii preistorice?*

Liviu MARTA

“Băutura bogăților este vinul de Tesalia și cel din regiunea Mesaliei, neamestecat cu apă... Cei mai săraci beau un fel de bere de orz, pregătită cu miere. Așa se întâmplă cu cea mai mare parte a oamenilor neînstăriți;...”

Aspectele referitoare la băuturile de prestigiu din preistoria europeană, în categoria cărora se consideră a intra în primul rând cele alcoolice, sunt încă destul de puțin analizate în raport cu importanța tot mai mare ce tinde a le fi atribuită. Totuși, în cadrul unor studii consacrate acestui subiect, pornind de la anumite descoperiri arheologice cărora le sunt asociate unele date istorice și etnografice, prin analiza acestora dintr-o perspectivă interculturală, câțiva cercetători au scos în evidență importante aspecte sociale, politice și economice pe care le ating producerea și consumul de băuturi la populațiile preistorice². Acestea decurg din rolul de “lubrefiant social” pe care îl au băuturile alcoolice. Consumarea lor în cadru festiv, cu ocazia unor momente de intense exprimări simbolice, cutumele existente sau raporturile ce se stabilesc între convivi cu aceste ocazii sunt apreciate ca un element important în stabilirea sau menținerea relațiilor sociale și politice. Băuturile alcoolice la numeroase societăți, în trecut ca și acum, sunt asociate intim cu eticheta ospetiei, ele dau Savoare unor evenimente importante din viața indivizilor sau a comunităților (momente speciale din viață/rituri de trecere, sărbători religioase/laice, festivaluri, aniversări, comemorări).

Arheologia și producerea berii

Discuțiile referitoare la băuturile alcoolice din preistoria europeană au pornit de la anumite descoperiri – artefacte sau contexte expresive – ce sugerau consumarea unor băuturi speciale. Existența unor vase speciale (rythoni, askoi), prezența pocalelor în mormintele de războinici sau în depozitele/tezaurile de vase ce uneori au compoziția unor adevărate servicii de băut, sunt considerate elemente care atestă folosirea unor lichide speciale, posibil alcoolice. Urmele utilizării băuturilor sunt sesizabile încă din neolitic și devin tot mai evidente de-a lungul epocilor cuprului și a bronzului³. Aprecierile cum că printre aceste băuturi alcoolice trebuie să ne gândim în primul rând la bere au pornit de la câteva referiri antice, ce menționează folosirea berii de către celți și germanici și, fără a fi foarte apreciată, chiar de romani⁴. Izvoarele medievale timpurii, ce fac referire la consumul de bere de către vechii slavi⁵, atestă o folosire largă a ei, existând posibilitatea ca berea să fie o băutură alcoolică străveche, specifică celei mai mari părți a continentului european⁶.

Pentru reconstituirea modalităților de preparare a berii și în scopul stabilirii rolului jucat de ea în societățile preistorice europene, s-a făcut apel la datele istorice sau etnografice din alte zone sau alte vremuri⁷. În primul rând atenția a fost focalizată pe informațiile istorice și iconografice referitoare la berea din vechiul Orient, dar și la procesele de producere tradițională a berii (în special a aceleia africane sau, într-o mai mică măsură, a celor amerindiene și sud-est asiatice). S-a constatat că în aceste medii se conturează o serie de aspecte general valabile pe care le presupune specificitatea producției de bere, aspecte ce au fost luate în calcul și în cazul berii preistorice europene. Ele se datorează în primul rând contrastului ce există între timpul îndelungat necesar fabricării și

*Îi mulțumesc lui János Némethi pentru că pe șantierul arheologic din Lazuri, în luna vară a anului 1995, mi-a oferit primele îndrumări referitoare la cercetarea epocii bronzului din Câmpia Sătmăruului. Pentru ajutorul, sugestiile și discuțiile referitoare la problemele dezbătute în acest articol le mulțumesc colegilor K. Almássy, E. Istvánovics și colegilor C. Astaloș, Fl. Gogâltan, S. Oanță, Zs. Molnár, D. Pop, I. Stanciu și G. V. Szabó.

¹ Athenaios, *Ospățul înțelepților*, IV, 36, p. 56. București 1978 (ospetele la celți).

² Sherratt 1987; Dietler 1990; Vencl 1994.

³ Sherratt 1987, p. 85 și urm.; Vencl 1994, p. 316–317.

⁴ Dietler 1990, p. 382; Vencl 1994, p. 309; Homan 2004, p. 86.

⁵ Vencl 1994, p. 307.

⁶ Pentru preistoria târzie a Europei central-orientale, un indiciu al utilizării pe scară largă a berii este oferit de adâncile valențe religioase pe care le sugerează asemănarea dintre cuvântul panono/dalmato/illyr *sabajam*/bere și denumirea zeului thraco-frigian *Sabasios* (emanație tracă a lui Dionysos) (Nebelsick 1997a, p. 386–387).

⁷ Sherratt 1987; Dietler 1990; Vencl 1994.

perisabilitatea rapidă a produsului obținut. Această situație este de natură a influența în mare măsură atât metodele de producție cât și modalitățile de consumare.

Informațiile istorice din Orientul și Egiptul antic au subliniat apariția timpurie a berii, ea fiind atestată în surse iconografice și literare foarte timpurii. Producția sa avea inițial doar un caracter casnic, dar cu timpul, fără ca acest aspect al său să dispară, se dezvoltă și sub forma unei activități-meșteșug aparte. Din perspectiva arheologiei berii europene, este necesar a scoate în evidență faptul că în Egipt și Mesopotamia, chiar dacă sursele istorice demonstrează o producție la scară largă, urmele arheologice care să ateste fabricarea berii sunt abia sesizabile. Slaba oglindire arheologică a acestei activități este determinată de mai mulți factori. În primul rând s-a constatat că nu există unelte sau recipiente care să fie specifice doar producției sau consumului de bere⁸. În al doilea rând, faptul că se impunea consumarea produsului la scurt timp după fabricare reduce mult paleta posibilităților de păstrare a urmelor. De asemenea, s-a remarcat că așa cum nu a existat un comerț la scară mare cu struguri (ci cu vin), în schimb, în cazul berii, transportul și comercializarea la distanță a sa nu a putut exista sub formă de produs final, ci doar „în stare de materie primă” (adică de cereale). Posibilitățile de evidențiere a berii antice sau preistorice sunt dezavantajate și de posibilitățile actuale de identificare, deoarece analizele chimice ale urmelor păstrate în pereții vaselor oferă în acest caz rezultate limitate⁹.

Reflectarea arheologică palidă ce se constată în cazul producerii berii din Orient, ca și precaritatea urmelor ce ar putea rămâne după procesele tradiționale de producere a berii¹⁰, ne pun în gardă asupra posibilităților de evidențiere ale acestei activități în Europa preistorică. Slavomil Vencl a rezumat foarte bine situația afirmând că în ciuda unor indicii puternice, studiul băuturilor preistorice (și în mod particular a berii) are și anumite aspecte neproductive, pe care arheologia cu greu poate să le surmonteze. Acestea rămân vizibile chiar în condițiile utilizării analizelor combinate, implicând studii fizice (chimice, biologice¹¹), arheologice (de morfologie a vaselor și de context al descoperirilor) sau etnoculturale. Fără îndoială că există o discrepanță între datele arheologice și informațiile etno - istorice, ultimele mult mai bogate în conținut, însă, față de primele despărțite cronologic, geografic sau cultural¹².

Dificultatea de a surprinde arheologic producerea de băuturi, este cu atât mai frustrantă pentru epoca târzie a bronzului din spațiul carpatic cu cât volumul descoperirilor ce pot fi asociate consumului unor băuturi speciale este mai mare în această perioadă în raport cu acelea din alte epoci. Din epoca târzie a bronzului și din epoca timpurie a fierului provine cel mai mare număr de depozite cu vase, o parte a lor având compoziția unor servicii de masă/servicii de băut. Pozițiile speciale ale unor cești în morminte, sau numărul mare de vase de băut în cadrul serviciilor de masă din mormintele unor reprezentanți ai elitei scot și ele în evidență rolul important pe care îl puteau avea anumite băuturi speciale.

Pornind de la indiciile existente pentru consumul de băuturi din epoca târzie a bronzului, consider că este posibilă o discuție a depunerii din groapa 154 a așezării din Lazuri ca un complex arheologic ce poate fi pus în legătură cu producerea de bere. Date fiind motivele expuse, dificultățile prin care această ipoteză poate fi dovedită sunt evidente. Însă modul în care au fost depuse obiectele în complexul arheologic pe care îl prezentăm și funcționalitatea acestora – la unele, în cazul de față, foarte precis conturată – consider că permit discutarea unei astfel de interpretări. Ipoteza referitoare la asocierea gropii 154 din Lazuri cu producerea berii pare a fi întărită de repetarea compoziției sale și la alte depuneri/îngropări de vase și obiecte, conturând un model depozițional, care interpretat ca și depunere legată de producerea de bere, este posibil de a fi integrat în contextul cultural al epocii târzii a bronzului.

⁸ Cu excepția unor vase, tuburi de filtrare și a unor inhibitori de fermentare sau a unor ulcioare speciale de băut, ultimele două tipuri de obiecte erau folosite și la fermentarea și băutul vinului (Homan 2004, p. 86–91).

⁹ Compusul chimic oxalat de calciu (piatră de bere) este considerat un indicator al existenței berii, dar prezența în pereții recipientelor este greu de detectat (Pain 1999, p. 54–57; Homan 2004, p. 86).

¹⁰ Ca exemplu, vasele de mare capacitate utilizate la fierberea berii în diferite regiuni din Africa, sunt folosite și la stocarea altor lichide (Vencl 1994, p. 309–310).

¹¹ Descoperirea unor cereale germinate din epoca timpurie a bronzului la Feudvar/Voivodina (Krol 1992, p.170) poate fi un indiciu însă nu implică utilizarea lor doar ca malț pentru bere. Ele puteau fi în sine o hrană specială sau, după măcinare și fierbere, se puteau consuma sub forma unei băuturi dulci, nefermentate (Vencl 1994, p. 306). Semințele parțial germinate pot să apară chiar și involuntar în jurul pereților gropilor folosite la stocarea cerealelor. Acestea într-un interval scurt de timp după desfacerea gropilor, puteau fi valorificate pentru consum ca hrană specială sau prin fierbere ca băutură nefermentată (Wood 2000, p. 98–99).

¹² Vencl 1994, p. 314–316.

Condițiile de descoperire și inventarul. Aprecieri asupra depunerii, datarea și atribuirea culturală

Complexul arheologic s-a conturat în partea de jos a stratului de cultură din epoca bronzului, la adâncimea de 82 cm față de nivelul de călcare actual, ieșind în evidență ca și un covor de fragmente ceramice, distingându-se totodată de umplutura stratului și prin concentrația de cenușă și cărbune. La nivelul de surprindere, aflat înspre fund, groapa avea o formă aproape circulară în plan (diam. 95-98 cm), pereții cilindrici sau ușor arcuiți, iar fundul sau era plat. Pereții gropii s-au păstrat doar pe o înălțime de cca. 15 cm, din care 7-8 cm erau săpați în lutul galben-muștariu (steril arheologic). Practic groapa era umplută cu fragmente de vase, din care o mare parte erau arse secundar. Fragmentele ceramice mai mărunte și mai arse erau puse deasupra, iar fragmentele mari se aflau sub acestea, pe fundul gropii. În cazul acestora din urmă s-a observat că cioburile erau așezate oarecum grupat, în sensul că fragmente din același vas au fost puse unul lângă celălalt. Sub vase, pe fund, în partea sud-estică a gropii, era adunată o grămăjoară de oase, toate calcinate.

Inventarul gropii era format din:

1. Cească cu corp globular, toartă supraînălțată cu secțiunea ovală, buza ușor evazată și fund drept. Are urme de ardere puternice pe două treimi din suprafața sa, pe corp și pe gură. Acestea au determinat nu doar pierderea decorului pe suprafața afectată, dar și deformarea corpului și, mai ales a zonei gurii, ce a ajuns să aibă o formă ovală. Pe suprafața nearsă au rămas două grupuri de 3 alveole, din care unul este poziționat sub baza torții. Ele sunt intercalate de un grup format din 3 caneluri oblice. Prin completare deductivă decorul ceștii poate fi reconstituit ca fiind format din patru grupuri de câte trei alveole, dispuse simetric, intercalate cu registre formate din câte trei caneluri oblice. Culoarea este cărămizie, pasta fină, arderea bună. Înălțimea: 6,5 cm, diam. gurii 7 x 4,5 cm, diam. fundului: 3 cm. (Pl. II, 1; IV, 1).

2. Cească cu corp bitronconic și buza evazată. Îi lipsește toarta împreună cu cca. o treime din gură. Fundul și zona de sub diametrul maxim au fost arse secundar. Decorul ceștii este format dintr-un registru de caneluri oblice plasat pe diametrul maxim. Înălțimea: 9 cm; diam. gurii: 10,8 cm; diam. fundului: 3,2 cm. (Pl. II, 2; IV, 2).

3. Cească cu urme de ardere secundară intensă pe întreaga suprafață. Din cauza arderilor, fundul și cea mai mare a suprafeței pereților sunt vitrificate, iar gura și toarta sunt deformate. Forma, decorul și dimensiunile inițiale nu pot fi reconstituite ca urmare a deformărilor suferite. Se poate spune doar că ceasca a avut un gât scund și o gură evazată, din care pornea o toartă ușor supraînălțată, cu secțiunea ovală. (Pl. II, 3 IV, 3).

4. Fragmente din partea superioară a unui vas de mare capacitate, cu marginea evazată, sub care se păstrează două proeminențe (torți false). Arderea secundară pe care a suferit-o a dus la deformarea corpului și probabil la fragmentarea sa. Este confecționat dintr-o pastă de calitate relativ bună, degresată cu nisip și fragmente ceramice pisate. Dată fiind asemănarea de culoare și pastă, lui pare să îi aparțină și un fund de vas cu diametrul de 12,5 cm. Pe baza grosimii lor și a asemănărilor cu marginile arse ale părților superioare din vas se poate presupune că lui i-au aparținut un număr mare dintre fragmentele de pereți de vas din masa de cioburi arse secundar ce s-au găsit în groapă. Diametrul reconstituit al gurii este de 56 de cm. Reconstituirea formei sale am propus-o pornind de la un vas de provizii din aşezarea de la Petea ce avea diametrele gurii și ale fundului de dimensiuni identice cu acelea ale vasului aflat în discuție. (Pl. III, 4; IV, 4).

5. Două fragmente de gresie, care lipite formează aproximativ jumătatea unei râșnițe. Are o suprafață plată, iar partea de jos a corpului este covețită. Nu prezintă urme de ardere. Lungimea păstrată 15, 2 cm; lățimea max.: 16,8 cm; grosimea max.: 6,4 cm. (Pl. III, 5; IV, 5).

6. Fragmente dintr-un vas vatră portativă cu buza evazată sub care se află două proeminențe conice. Zonele superioare ale picioarelor sunt prevăzute cu câte o pereche de perforații. Unghiul de îmbinare a picioarelor cu arcadele ce le unesc arată că acestea din urmă au fost dublu arcuite. Forma picioarelor, în plan vertical, este arcuită. Din vasul vatră s-a păstrat întreaga circumferință a gurii. Oala propriu zisă a vasului nu a putut fi restaurată din cauza deformărilor provocate de arderea secundară, însă în groapă au fost puse fragmente din întreaga sa suprafață. Poate fi sesizată lipsa unui părți mici din zona arcadei și a unui număr ceva mai mare de fragmente din picioarele vasului. Se poate observa că în timp ce interiorul părții de jos a oalei sale se păstrează în bune condiții, în schimb fața exterioară este puternic arsă secundar (până la alb), însă fără a fi deformată. Această manieră de ardere, asemănătoare cu a vetrelor, sugerează a fi cauzată de o expunere îndelungată (poate repetată) la un foc nu foarte intens. Acest fel de ardere este diferit de acela care a dus la deformarea și vitrifierea altor

zone din suprafața vasului vatră și a vaselor din groapă. Din cauza deformărilor înălțimea vasului nu poate fi reconstituită cu siguranță. Diam. gurii: 20,8 cm.; diam. fundului: 6 cm. (Pl. III, 6; IV, 6).

7. Fragmente dintr-un castron de mari dimensiuni, cu gura aproape dreaptă și îngroșată, pereți curbați. Sub buză este decorat cu două nervuri în formă de potcoavă. Îi lipsește cca. o treime din suprafața pereților și fundul, cu excepția unui mic fragment. Are culoarea roșie-cărămizie și este confecționat din pastă grosieră, cu multă șamotă. Diam. gurii: 44 cm, înălțimea: 24,5 cm (Pl. III, 7; IV, 7).

8. Oală de mărime mijlocie, cu marginea aproape dreaptă din care pornesc patru lobi mici. Are pereți ușor arcuiți și fund plat. Este confecționată din pastă grosieră, cu șamotă de cioburi pisate de 3-4 mm. Fețele pereților au fost însă bine netezite, oala beneficiind și de o ardere bună, care i-a imprimat o culoare cărămizie-roșiatică. Pe fund și pe circa o jumătate din suprafața pereților și a gurii sunt bine documentate urmele expunerii la un foc puternic. A fost descoperită spartă în fragmente mari păstrându-i-se cea mai mare parte a suprafeței pereților. Înălțimea: 13 cm; diam. gurii: 17,4 m; diam. fundului 10 cm. (Fig. III, 8; IV, 8).

9. Oase. Din analiza lor¹³ a rezultat că toate au aparținut unor animale. Deoarece au fost arse până la calcinare s-au dezagregat puternic. Oasele nu prezintă urme de tăieturi sau roadere, ceea ce poate fi considerat ca un indiciu al posibilității că ele să fi fost aruncate în foc având carnea pe ele. Chiar dacă erau mărunte, un număr mare de fragmente de oase au putut fi lipite, reconstituind 6 elemente determinabile, ce au aparținut unui număr minim de 3 indivizi (Fig. III, 9). De la cel puțin doi indivizi tineri de *Ovis aries* (miei) provin: 2 bucăți de radius drept (unul păstrat în proporție cca 75% iar al doilea de cca. 70%), 2 bucăți de radius stâng (unul păstrat în proporție de cca. 80% iar al doilea de cca. 40%) și un astragal stâng (complet). O fibulă dreaptă (păstrată în proporție de 70%) a aparținut unui exemplar tânăr de *Sus scrofa* (purcel). În grămăjoara de oase împreună cu elementele prezentate existau și alte așchii de oase. Nu se poate spune cu siguranță dacă acestea au aparținut membrilor de la care provin și elementele determinate, însă este cert că toate așchiile sunt părți din membrele unor animale de talie apropiată aceloră căroră l-au aparținut părțile de oase determinate. Fără a fi o certitudine, poate fi luată în calcul posibilitatea ca așchiile să întregască membrele de animale de la care provin și elementele determinate.

În groapă, printre fragmentele de vase reconstituibile există o cantitate mare de ceramică arsă secundar la un foc intens, care a deformat-o în proporții variabile. Ca urmare doar o parte a fragmentelor ceramice din groapă au putut fi utilizată la restaurarea vaselor deși este evident că acestor vase le aparțin și alte fragmente ceramice care nu le-au putut fi lipite. Este cazul cioburilor arse ce prezintă elemente morfologice sau decorative ale formelor descrise: fragmente din buzele unor vase, pereți (cu decoruri plastice și torți), funduri sau fragmentele de la picioarele și zonele de îmbinare a vasului vatră (vezi fotografiile pieselor din Pl. II și III). Apartenența la vasele descrise mai sus poate fi susținută și în cazul unor fragmente ceramice «atipice» arse secundar, ce nu au putut fi lipite acestor vase. Acestea au grosimi și nuanțe coloristice provocate de foc identice cu acelea suferite de unele suprafețe marginale de pe părțile reconstituite ale celor 7 vase. Despre restul fragmentelor ceramice se poate observa că grosimea acestor cioburi corespunde cu grosimile pereților ce provin de la vasele mari, fiind posibil să provină de la acestea. Mai mult, deși este relativă aprecierea, ceramica lipsă din vase nu pare a fi în discordanță cantitativă cu aceea a fragmentelor arse secundar ce nu le-au putut fi lipite. Este cert însă faptul că în marea masă de fragmente ceramice arse secundar nu există nici unul care să indice o altă formă de vas în afara aceloră menționate. În concluzie se poate afirma cu o doză de siguranță ridicată că numeroasele fragmente ceramice descoperite în groapă provin doar de la 7 vase, care după ce au fost arse, au beneficiat de o culegere atentă, urmărindu-se strângerea din foc și depunerea în groapă a unui număr cât mai mare din ele.

Un alt element ce poate fi observat în legătură cu depunerea fragmentelor de vase se referă la modul în care au fost poziționate în cadrul gropii. În cazul vasului vatră, a castroanelor și a vasului de provizii, bucățile mai mari din ele au fost separate pentru fiecare vas și au fost depuse pe fundul gropii, după care, peste ele, a fost pusă masa fragmentelor mai mici și mai afectate de ardere. Situația descrisă sugerează că în acest caz este vizibilă o culegere selectivă de la locul de ardere și o depunere ordonată a fragmentelor de vase în groapă¹⁴. Aceași culegere atentă și depunere grupată se observă și în cazul oaselor așezate grupat în grămăjoara de pe fundul gropii.

¹³ Analizele osteologice au fost realizate de domnișoara Elisabeta Berendi.

¹⁴ O așezare grupată a fragmentelor, pe forme de vase, a fost sesizată la Tiszacsege (Szabó 2004, p. 81, 2.kép 2) și la Gyoma – 133 Lh; însă pentru ultima dintre depuneri se are în vedere ipoteza spargerii vaselor după punerea lor în groapă (Genito-

Pornind doar de la vasele din ea, o datare strânsă și o atribuire culturală precis focalizată este riscantă pentru groapa 154 a așezării din Lazuri. Castroanele cu lobi pe buză, sau cu arcade reliefate, ceștile tronconice sau globulare ce au caneluri oblice pe corp și grupuri formate din 3 alveole, dar probabil și vasele de provizii, sunt forme ceramice și decoruri comune mai multor aspecte culturale ale epocii târzii a bronzului din Câmpia Tisei sau din nordul și vestul Transilvaniei. Luând în calcul doar situația locuirilor din așezarea Lazuri-Lubi Tag¹⁵ posibilitățile de atribuire se limitează la orizonturile culturale Suci de Sus II și Lăpuș II-Gáva I. Cea de-a treia posibilitate oferită de așezarea din Lazuri, aceea a locuirii din etapa evoluată a culturii Gáva, credem că poate fi exclusă dată fiind prezența în complexul arheologic a vasului vatră. Această formă de vas pentru gătit lipsește, cel puțin până acum, din repertoriul formelor ceramice aflate în uz de-a lungul fazei evolute a culturii Gáva din Câmpia Someșană¹⁶. Încercarea exprimării unei opțiuni pentru unul dintre cele două orizonturi culturale din așezare rămase în discuție, în lipsa unor analize amănunțite a ceramicii lor, ar avea o doză de forțare. Cuantificarea relevanței cultural-cronologice a anumitor particularități morfologice sau de ornare a unora din vasele depunerii¹⁷ este încă incertă. Ca urmare, dacă luăm în calcul și ansamblul materialelor din așezare care țin de o etapă evoluată din faza a II-a a culturii Suci de Sus și de orizontul Lăpuș II-Gáva I, momentul în care au fost îngropate materialele pe care le discutăm se putea petrece cândva în intervalul etapelor cronologice Reinecke Bz C-Ha A¹⁸. Totuși un element complementar referitor la datare, poate fi luat în considerare prin raportarea la două gropi (gropile C5 din S14 și 589 objectum) din așezarea învecinată de la Petea – Csengersima. Acestea au o compoziție apropiată și un tratament aplicat pieselor similar, însă conțin tipuri de vase specifice orizontului Lăpuș II - Gáva I, ceea ce ar fi un indiciu și pentru datarea gropii de la Lazuri într-un interval de timp a cărui început poate fi și în Bz D, dar se leagă în primul rând de etapa Ha A.

Depuneri de vase fragmentate – depuneri de vase întregi.

Condițiile de descoperire arată că fiecare dintre piesele din depunere a avut parte de un tratament format din mai multe etape. Într-o primă etapă a avut loc o distrugere a obiectelor prin expunere la foc în cazul vaselor ceramice și a membrilor de animale, respectiv prin lovire în cazul rășniței¹⁹. Fragmentele de vase rezultate în urma distrugerii au fost adunate foarte atent din foc. S-a acționat nu doar în scopul culegerii unui număr cât mai mare de cioburi de la fiecare vas, dar a fost urmărită și posibilitatea ca după săparea gropii, într-o etapă ulterioară, fragmentele ceramice să poată fi depuse alăturat, grupate în funcție de formele de vase de la care provin. Aranjarea, unul lângă celălalt, a fragmentelor mai mari și mai ușor identificabile din fiecare vas ne face să ne gândim că săparea gropii a fost efectuată de la început în scopul îngropării obiectelor, ce în prealabil au fost fragmentate. Un tratament similar a fost aplicat și oaselor ce provin de la membre de animale, întărind această concluzie. Ele după ce au fost arse până la calcinare, au fost culese cu atenție chiar dacă se prezentau sub forma unor așchii mărunte. Intenția de depunere a oaselor este dovedită de așezarea lor într-o mică grămăjoară pe fundul gropii.

Fundul plat al gropii, cu o suprafață ce corespunde cu aceea a “covorului” de fragmente ceramice așezat pe el, faptul că acesta abia coboară în stratul de lut – sunt elemente ce îndepărtează această groapă de imaginea complexelor arheologice săpate în diferite scopuri, dar care sfârșesc apoi printr-o utilizare secundară la colectarea resturilor menajere²⁰. Pentru aprecierea funcționalității gropii din Lazuri, nu este lipsită de relevanță constatarea că forma sa este întâlnită și la depozitele cu vase întregi ce au fost descoperite pe suprafața unor așezări din epoca târzie a bronzului²¹.

Kemenczei 1990, p. 113).

¹⁵ Kacsó 1995, p. 50–51; Némethi 1997, p. 78–86; Stanciu-Marta 2001, p. 125–126; Stanciu-Marta 2002, p. 185–188.

¹⁶ Din zonele învecinate, printre descoperirile de tip Gáva evaluate cunosc doar un singur fragment la Tășad (Chidioșan 1983, p. 140, fig. 6/4).

¹⁷ Forma dublu arcuită a arcadelor ce unesc picioarele vasului vatră este bine reprezentată în necropola de la Lăpuș (Kacsó 1975) dar nu am întâlnit-o în așezările culturii Suci de Sus din Câmpia Sătmăreană. Pe de altă parte, fără a ști dacă este o regulă generală pentru necropolă, vasele vatră publicate de la Lăpuș nu au arcade lată. În schimb, existența perforațiilor pe arcade este rară (Kacsó 1981, p. 48), spre deosebire de vasele culturii Suci de Sus, pe care aceste elemente sunt adesea prezente (ex. Bader 1978, p. 72; pl. I.III/ 1, 2; Pop 2003, fig. 8/ 3, 10; Kacsó 2003, pl.VIII/ 5). Venci 1994, p. 314–316.

¹⁸ Discuții mai recente referitoare la cronologia acestor aspecte culturale la C. Kacsó (2001) și V. Vasiliev și colab. (2002, p. 41–43).

¹⁹ Rezistența la foc a pietrei poate explica de ce rășnița, spre deosebire de vasele din depunere, nu a ajuns în foc.

²⁰ O discuție mai recentă asupra gropilor cu utilizare secundară din așezările de epoca bronzului din Europa la Andrea Stapel (1999, p. 136–139).

²¹ Gropi cilindrice, cu fund plat, nu prea adânci, se întâlnesc la depozitele de vase de la Tășad - Gropile 1-3 (adâncimi între

Detaliile referitoare la aranjarea pieselor în groapă sau referitoare la forma ei, sunt indicii care conduc spre posibilitatea ca această groapă să fi fost săpată chiar în scopul scoaterii din uz a obiectelor puse pe fundul ei. Elementele descrise implică oportunitatea interpretării complexului arheologic pe care îl discutăm ca o îngropare intenționată în scopul depozitării obiectelor ce înainte au fost folosite la o acțiune din a cărei desfășurare pot fi reconstituite doar anumite părți. Această posibilitate este întărită de faptul că descoperiri asemănătoare „de pachete de cioburi” conturează un obicei de depunere ce a fost surprins în perimetrul mai multor așezări de epoca târzie a bronzului din Câmpia Tisei. El se remarcă prin două caracteristici:

1. îngrămădirea pe fundul unor gropi a unei cantități mari de fragmente ceramice, care provin de la spargerea unor vase. Fragmentele ceramice, alături de care pot fi puse și vase întregi, au fost astfel adunate pentru a fi depuse în gropi, încât din ele pot fi reconstituite în întregime sau măcar parțial formele inițiale ale vaselor de la care provin.

2. prezența în inventarul depunerilor a unor vase mari și mijlocii, atât din categoria fină (pentru servit la masă), cât și din categoria grosieră (de bucătărie). Cantitatea mare de cioburi din depozitele cu ceramică fragmentată se datorează nu atât faptului că ele provin de la un număr mare de vase, ci tocmai prezenței recipientelor de mare capacitate (amfore, oale, vase de provizii), a căror pereți sunt spărți în numeroase bucăți.

Posibilitatea de reconstituire a vaselor din gropile ce conțin „pachete de cioburi” le apropie de depozitele de vase ceramice în care vasele sunt întregi. Cea de-a doua caracteristică, referitoare la compoziție, întărește acest fapt: prezența vaselor de păstrat și servit la toate depunerile pe care le discutăm a fost utilizată de Gábor V. Szabó drept criteriu de definire a uneia dintre grupele de depozite de vase (întregi) din Câmpia Tisei²². Alături de aceste două caracteristici comune tuturor depunerilor²³, mai pot fi sesizate elemente importante, care fără a fi întâlnite în absolut toate cazurile, pot fi constatate ca fiind prezente la cea mai mare parte dintre aceste complexe arheologice speciale. Ele pot fi observate în cazul formei gropilor²⁴, dar și în ce privește compoziția inventarului prezent alături de vasele de mare capacitate²⁵. Fără îndoială că pot fi sesizate și anumite deosebiri în ce privește tratamentul pieselor sau modul de depunere²⁶ și, uneori, în prezența unor obiecte complementare în cadrul inventarului²⁷.

Elemente comune și diferențe în inventar apar însă nu doar la depunerile cu vase fragmentate. Ele se regăsesc și la depozitele cu vase întregi, în cadrul grupei numită de Gábor V. Szabó „a depozitelor ce conțin vase de capacitate mare și mijlocie pentru depozitat și servit”. Dacă extindem zona de analiză la o suprafață mai mare decât Valea Tisei, constatăm existența unor depozite cu

51 și 65 cm) (Chidioșan 1979, p. 87–89), Tiszaladány- Groapa 202 (Szabó 2004, p. 93, fig. 10/1).

²² V. Szabó 2004, p. 86.

²³ Gyoma-133 lh. (Genito-Kemenczei 1990), Tiszacsege (Szabó 2004, 81-84), Petea-Csengersima - compl. 5 din supraf. 14 (nepublicat, Muzeul jud. Satu Mare), Petea-Csengersima-589 objektum (groapă) (nepublicat, J.A.M. Nyiregyháza; mulțumiri pentru informații colegelor K. Almásy și E. Istvánovics) și în cea mai mare parte a depunerilor de ceramică de la Biharea. În ultima dintre stațiuni există un număr de 10 complexe arheologice formate din pachete de cioburi și vase întregi. Nefiind descoperite fragmente osteologice umane, într-o manieră rezervată aceste depuneri au fost considerate morminte (Dumitrașcu – Emödi 1980, p. 37-67; Dumitrașcu 1994, p. 101–111). Se admite și posibilitatea ca acestea să fie depuneri rituale, fapt ce mi se pare mai probabil luând în calcul, pe de o parte, diferențele de ritual față de necropolele contemporane apropiate (constatate și de autorul cercetării), dar și de situarea descoperirilor în suprafața unei așezări.

²⁴ Forma aproximativ circulară în plan, adâncimi ce par apropiate (60-80 cm), pereți cilindrici, fundul plat sunt întâlnite la gropile din: Lazuri, Petea – Csengersima groapa 5 /Sf.14 și 589 objektum (ultima groapă cu pereți parțial înclinați) și Tiszacsege (cu pereți ușor curbați) (Szabó 2004, p. 81, 2. kép 2). La Biharea, cu câteva excepții, cele mai multe din gropile cu „pachete de cioburi” au adâncimi de 60-80 cm și au o formă circulară în plan: M4, M6, M7, M8, M9 (Dumitrașcu 1994, p. 106–107).

²⁵ În compoziția inventarului depunerilor din așezările pe care le discutăm, pe lângă vasele mari (de obicei amfore) apar adesea alte recipiente. Vase vatră la: Biharea – M1, M3, M4?, M5?, M6, M7, M10 (Dumitrașcu 1994, p. 104–107), Petea–Csengersima (groapa 5 din S14), Lazuri–groapa 154; una /un număr mic de cești la: Gyoma–133 Lh (Genito, Kemenczei 1990), Biharea-M1, M3, M4 (cânițe), M5?, M6, M10 (câniță) (Dumitrașcu 1995, p. 104-107), Lazuri, Petea–Csengersima (groapa 5 din S14 și 589); rășnițe: Lazuri, Petea – C5 din S14, Biharea M3, M6 (Dumitrașcu 1995, 106–107).

²⁶ Arderea secundară pe care o suferă vasele înainte de depunere la complexele arheologice aflate în discuție din așezările de la Lazuri, Csengersima-589 objektum (groapa), Petea- groapa 5 din S. 14. Același tratament apare și la depunerile de vase întregi: G1 și G2 de la Tășad (Chidioșan 1979, p. 85–87).

²⁷ De exemplu prezența unor greutateți de lut la Petea (Cx.5 din S14) și Biharea - M3 (Dumitrașcu 1995, p.105), a unor fusoiole la Biharea - M6 (Dumitrașcu 1994, 106) și Tășad- Cx. 2/1996 (Dumitrașcu, Sfengeu, Sărac 1997, 10), a câte unui ac/sărmă de bronz la Petea (Cx.5 din S14), Biharea - M6 (Dumitrașcu 1995, 106), a membrilor de animale incinerate în gr. 154 din Lazuri sau a unei cantități mari de chirpic în cazul gropii 589 de la Csengersima.

elemente în plus față de inventarul standard al depunerilor acestei grupe²⁸. Astfel în vestul Transilvaniei, în aşezările fortificate atribuite culturii Gáva de la Tăşad²⁹ şi Teleac³⁰ există mai multe depuneri care conţin şi alte piese împreună cu vasele mari.

Asemănările în ce priveşte compoziţia formelor şi, implicit, a funcţionalităţii vaselor arată că în cazul depunerilor de tipul „pachete de cioburi” avem de-a face cu aceleaşi modele depoziţionale ca şi a depozitelor cu vase întregi³¹. Existenţa unor asemănări şi în ce priveşte forma complexelor³² în care sunt depuse sau modul de tratare a pieselor³³, sau interferenţele pe care le arată depozitele ce conţin atât vase întregi cât şi vase sparte³⁴, par a întări această constatare. De asemenea, faptul că cea mai mare parte a depozitelor de vase fragmentate aflate în discuţie provin din perioada timpurie a câmpurilor de urne, poate explica tratamentul aplicat obiectelor din ele prin anumite obiceiuri specifice contextului cultural al epocii. Un comportament apropiat poate fi identificat în practica larg răspândită al fragmentării pieselor de bronz³⁵ şi în mod particular al vaselor de bronz din depozite³⁶ dar şi a vaselor din morminte³⁷.

Depozite de vase: îngropări ale recipientelor folosite la fabricarea berii?

Din cele arătate mai sus, s-a constatat că există indicii serioase pentru a considera complexul arheologic din Lazuri o îngropare intenţionată de obiecte. Această apreciere, ca şi în cazul altor depozite de vase, pune problema posibilităţii de a stabili semnificaţiile ce se află în spatele acestei acţiuni. Spre deosebire de depozitele de metale, a căror piese pot fi considerate a fi ofrande în sine, pentru depozitele cu vase ceramice sunt preferate alte două interpretări. Prima dintre ele tinde a considera vasele depuse ca „ambalaje” ale ofrandelor, care ar fi reprezentate de fapt de conţinutul acestor vase³⁸. În schimb, conform celei de-a doua interpretări, ele sunt apreciate ca îngropări rituale ale recipientelor ce au fost utilizate în prealabil la anumite ceremonii. În acest ultim caz, depunerea ar reprezenta de fapt o scoatere din folosinţă a obiectelor îngropate, pentru a evita ca ustensilele folosite în acţiuni sacre să fie reutilizate în activităţile cotidiene, cu caracter profan.³⁹

Pentru unele depozite ce conţin vase de mare capacitate (amfore, vase de provizii), pornind de la funcţionalitatea lor de a păstra produse, s-a optat pentru caracterul votiv⁴⁰. Însă dat fiind că în mai multe dintre depunerile la care facem referire, vasele au fost fragmentate înainte de a fi îngropate⁴¹, situaţie ce exclude posibilitatea păstrării unor ofrande, nu este de natură a favoriza această interpretare. În schimb, în cazul luării în calcul a celei de-a doua interpretări, paleta posibilelor ceremonii ce pot fi bănuite a se afla în spatele categoriei de depozite ceramice care conţin vase de mare capacitate poate să fie foarte largă.

²⁸ Excepţie poate fi considerat şi depozitul de vase de la Gyoma-133 Lh., care pe lângă 5 amfore şi o oală mai conţinea şi o ceaşcă bitronconică (Genito-Kemenczei 1990, fig. 4/7)

²⁹ La Tăşad, gropile 1 şi 2 conţineau alături de mai multe amfore şi oale de dimensiuni mari sau mijlocii şi câte două străchini (Chidioşan, 1979, p. 85-89). Complexul nr. 2 din 1996, conţinea, împreună cu câteva fragmente ceramice, 5 vase de dimensiuni mari sau mijlocii şi câteva fragmente dintr-o ceaşcă, două fructiere şi două străchini (Dumitraşcu, Sfrengu, Sărac 1997, p. 7-10).

³⁰ Una dintre depunerile speciale constă dintr-o groapă pe a cărei fund, lângă o vatră, sunt depuse împreună cu două amfore şi o râşniţă şi un castron. (Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991, p. 41, fig.13/2)

³¹ Confirmat şi de repetarea situaţiei în cazul subcategoriei depunerilor ce conţin câte un vas mare decorat: la Hódmezővásárhely o amforă fragmentată a fost depusă pe fundul unei gropi cu fundul plat (V. Szabó 2004, p. 86, 10. kép 3-4).

³² Pentru gropi cilindrice cu fundul plat ce conţin vase întregi vezi nota 24.

³³ La fel ca şi în depunerile de la Lazuri şi Petea şi Csengersima, toate vasele din Gropile 1 şi 2 de la Tăşad au avut parte de arderi secundare (Chidioşan 1979, 85-87).

³⁴ De exemplu gropile 1 şi 2 de la Tăşad (Chidioşan 1979, 87).

³⁵ Fragmentări/mutilări ale pieselor de bronz explicate prin motivaţii de natură spiritual/rituală la: Hansen (1994, p. 357-359) identifică obiceiuri regionale în ce priveşte brutalizarea pieselor de bronz; Nebelsick (1997 b) consideră că mutilarea pieselor este legată de stări de extaz, euforie sau violenţă mistică; Sommerfeld (1994, p. 21 şi urm.) şi Boroffka/Ridiche (2005, p. 161) susţin caracterul intenţionat şi conştient al deteriorărilor.

³⁶ Soroceanu 2005, p. 390.

³⁷ Kacsó 1975; Kacsó 1990; Kacsó 1994; Motzoi-Chicideanu 2003.

³⁸ Horst 1977; Lindinger, 1999, p. 84; Palátova-Salaš 2002, p. 146-148.

³⁹ Czyborra 1997, p. 90-91; Bouzek 1996, p. 421; Stapel 1999, p. 139-141; Palátova-Salaš 2002, p. 148-149; Szabó 2002, p. 88-90.

⁴⁰ Lindinger 1999, p. 84.

⁴¹ În epoca târzie a bronzului din Câmpia Tisei depuneri de vase fragmentate în gropi la: Gyoma-133 Lh (Genito, Kemenczei 1990), Biharea-M1, M3, M4, M5, M6, M7, M8, M9, M10 (Dumitraşcu 1995, p. 104-107), Hódmezővásárhely (V. Szabó 2004, p. 86, 10. kép 3-4), Petea - Csengersima (C5 din S14 şi 589 objektum).

Anumite aspecte referitoare la ceremoniile care au produs depozite de vase par a fi indicate de funcționalitatea recipientelor⁴² sau a obiectelor complementare cu care apar. Modul lor de folosire oferă aluzii referitoare la anumite componente ale desfășurării ritualurilor. Spre exemplu, acesta este cazul depozitelor de vase de tipul serviciu de masă/ serviciu de băut, îngroparea lor fiind considerată a fi în legătură cu ceremonii comunitare a căror desfășurare include și servirea unor mese festive. Cele câteva amfore și numărul mare de cești prezente în aceste seturi de vase sunt puse pe seama consumării unor lichide în contextul servirii unor mese comune. Categoria depozitelor ceramice de tipul serviciilor de masă/serviciu de băut apare pe o mare parte a continentului european, dar este bine reprezentată în Câmpia Tisei⁴³ iar mai recent și în zona superioară a cursului acestui râu⁴⁴.

Cum ar putea fi interpretată însă categoria depozitelor a căror compoziție este axată pe prezența mai multor vase mari și mijlocii? Și în cazul acestei categorii, anumite aluzii la natura ritualurilor la care au fost folosite necesită a fi căutate în funcționalitatea vaselor ce le compun. În acest sens, o constatare importantă ce se poate face asupra lor este aceea că adesea depunerile de acest tip conțin împreună atât vase confecționate dintr-un lut de bună calitate, de multe ori decorate, dar și oale din pastă grosieră⁴⁵. Practic, alături de vesela de servit la masă, apar forme ceramice de atribuit mai degrabă ceramicii de bucătărie. O altă observație ce poate fi adusă în discuție este aceea că în mai multe situații ceramica de servit este constituită din amfore cu gura îngustă alături de care intră și o ceașcă sau, eventual, un număr redus de cești⁴⁶. Acest lucru sugerează că și în cazul amforelor și ceștilor din aceste depozite, ca și în cazul depunerilor de tipul serviciu de băut, apare tot o aluzie la ritualuri în care sunt manipulate lichide. Argument în acest sens este faptul că depunerile de tipul „amforă cu ceașcă” fac trimitere la o compoziție prezentă și în depozitele de vase de bronz, pusă mai demult în legătură cu scenele ceremoniale din iconografia artei situlelor, ce au ca punct central manipularea/servirea unor lichide speciale⁴⁷.

Pornind de la această constatare, și în cazul depunerii rituale din Lazuri, prezența celor trei cești și a vasului mare ar putea face aluzie la o acțiune în care sunt folosite lichide. În comparație cu alte depuneri ce conțin vase mari, groapa 154 din Lazuri mai conține două obiecte cu funcționalitate precisă: râșnița și vasul vatră portativă. Acest fapt ar putea fi de natură a oferi anumite indicii referitoare la interpretarea și altor depozite cu vase de mare capacitate, deoarece, în cazul gropii din Lazuri alături de manipularea unor lichide, se face referire la alte două operațiuni ce au fost desfășurate înainte de îngroparea pieselor: măcinarea⁴⁸ și fierberea⁴⁹. Este adevărat că nu există nici un element care să certifice folosirea tuturor obiectelor din depunere în cadrul aceleiași operațiuni. Ipoteza complementarității funcționalității obiectelor din depunere poate fi luată în calcul însă atât prin prisma tratamentului comun la care au fost supuse piesele (ardere, fragmentare, depunere grupată), cât și, așa cum vom vedea, prin faptul că funcționalitățile lor alcătuiesc un ansamblu coerent ce se repetă și în alte depuneri.

În situația corelării funcționalității obiectelor, lichidul ce a fost manipulat cu ajutorul ceștilor și a fost obținut prin fierberea și măcinarea unor cereale, poate fi ușor identificat cu berea. Ipoteza că în acest caz este vorba de prepararea berii se sprijină și pe funcționalitatea celorlalte vase din depunere. Capacitatea mare a vasului de provizie determină luarea în calcul a utilizării sale în operațiunea de

⁴² Lindinger 1999, p. 83-85.

⁴³ Szabó 2004, p. 85-87.

⁴⁴ Tóth - Marta 2006.

⁴⁵ Gyoma-133 Lh (Genito, Kemenczei 1990, fig. 4/7), Tiszacscege (Szabó 2004, 4.kép., 1-5), Petea - Csengersima - C5 din S 14 și 589 obj. (inedite).

⁴⁶ Gyoma-133 Lh (Genito, Kemenczei 1990), Biharea - M1, M3, M4 (cânițe), M5?, M6, M10 (câniță) (Dumitrașcu 1995, p. 104-107), Tășad -Cx. 2 din 1996 (Dumitrașcu, Sfrengeu, Sărac 1997, p. 7-10), Lazuri- gr. 154, Petea -Csengersima groapa 5 din Sf. 14 și 589 objektum.

⁴⁷ Kossak 1964.

⁴⁸ Râșnițe în contexte rituale la Makkay (1978). Depozite de vase împreună cu râșnițe (sau fragmente de râșnițe): pentru Europa centrală la Stapel (1999, p. 108, nota 496) iar din epoca târzie a bronzului/Hallstatt timpuriu din estul Bazinului Carpatic la Mediaș (Nestor, Zaharia 1961, 174-176), la Teleac (Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1990, p. 41, 151, fig. 13b), la Biharea M3 și M6 (Dumitrașcu 1994, 106).

⁴⁹ Pentru utilizarea vaselor vatră la fierbere, ca și avantajele oferite de ele sunt semnificative analizele și constatările de la Kastanas : Hochstetter (1984, 155, 208), Becker (1995), Becker (1998). Pentru aprecierea funcționalității vaselor vatră este utilă și constatarea asupra frecvenței mari de descoperire a lor în apropierea vetrelor (Furmánek, Veličik, Vladár 1991, 92) sau a arderilor secundare prezente pe un mare număr din ele (Dumitrașcu 1994, 102; Bejinaru-Lakó 2000, 162). Discuții mai recente asupra acestor vase la: Fischl - Kiss - Kulcsár 2001a, Fischl - Kiss - Kulcsár 2001b, Romsauer 2003, Horejs 2005. Interesante sunt experimentele de folosire a vaselor-vatră care confirmă scurtarea semnificativă a timpului pentru fierberile de lungă durată (Gucsi 2001).

fermentare a berii. După cum s-a văzut în cazul acestui produs raportul dintre timpul îndelungat de preparare și perisabilitatea sa rapidă impuneau prepararea unor cantități mari, iar consumul, în mai multe societăți se producea într-un cadru comunitar, fiind ocazional și adeseori îmbrăca un caracter festiv. Câteva exemplare reconstituite din acest tip de vase arată că ele aveau o greutate foarte mare, care, asociată și cu volumul lor impresionant, făcea incomodă mutarea lor⁵⁰. Aspectul static, indus de greutatea și volumul acestui tip de vas pentru stocat – ideal pentru operațiunea de fermentare a berii – este întărit și de instabilitatea formei sale: gura lor largă raportată la fundul foarte îngust făcea obligatorie fixarea părții de jos a lor în pământ (sau, eventual, într-un suport)⁵¹. În cazul folosirii vaselor din Lazuri la producerea de bere, posibilitățile de utilizare a celor două oale /castroane înalte din pastă rudimatară poate fi lesne de închipuit la manipularea cerealelor, a malțului sau a păsutului rezultat după măcinarea lor.

Funcționalitatea obiectelor, ce fac referire la etape din fabricarea berii, asociată cu indiciile ce scot în relief valențele rituale ale depunerilor, conturează posibilitatea sugerării unor depuneri rituale aflate în legătură cu producerea de bere consumată în anumite momente festive. Chiar dacă lipsesc evidențele directe, luarea în calcul a acestei ipoteze pare plauzibilă în contextul cultural al perioadei târzii a epocii bronzului. Marcarea rituală prin depuneri de piese a unor activități este din ce în ce mai bine evidențiată arheologic în cazul unor meșteșuguri precum metalurgia⁵² sau olăria⁵³. Însă așa cum s-a observat mai demult în cazul măcinării cerealelor⁵⁴ – sau așa cum se argumentează mai recent pentru diferitele aspecte ale vieții cotidiene⁵⁵ – sublinierile rituale pot fi bănuite și în cazul unor activități casnice, cum ar fi producerea berii⁵⁶. Existența unor practici rituale în cazul fabricării berii este cu atât mai ușor de presupus: perioada îndelungată de preparare face rentabilă producerea sa doar în cantități mari, însă posibilitățile limitate de conservare impuneau un consum ocazional, într-un cadru comunitar⁵⁷. Legătura existentă între consumul de bere și festivitățile cu ocazia cărora era servită, putea genera ușor anumite ceremonii ce aveau ca parte componentă și ritualul de depunere a vaselor utilizate la producerea și consumul berii. Mai ales că îngroparea vaselor folosite la anumite evenimente festive în care sunt folosite lichide speciale sunt sugerate de alte două tipuri de depuneri de vase: depozitele de tip servicii de masă/servicii de băut și depozitele ce conțin amfore/situle împreună cu un număr mic de cești/polonice. Prezența în groapa 154 din Lazuri a oaselor ce provenite doar de la membrele unor animale tinere sugerează de asemenea un context special, posibil festiv. Deși fragmentele sunt mărunte și puternic arse, suprafața oaselor relativ bine păstrată, nu indică prezența unor incizii sau a unor urme provocate de roadere. Mai mult, punerea lor în foc, apoi culegerea cu grijă deosebită și așezarea lor grupată pe fundul gropii ne apropie de posibilitatea de a le aprecia ca ofrande sau de a considera carnea de pe ele a fi consumată cu ocazia unor momente speciale. În acest sens merită remarcată asemănarea existentă cu materialul osteologic din gropile rituale și cu ofrandele de carne din mormintele de la începutul epocii hallstattiene din Banat⁵⁸.

Combinarea de obiecte din depuneri ce ar reda cel mai bine un model depozițional aflat în legătură cu producerea de bere, ar fi aceea în care servirea într-un cadru solemn a unor cantități mari de lichide (combinarea amforă-ceașcă) poate fi pusă în legătură cu operațiuni de preparare a berii: măcinarea, fierberea și fermentarea unor cereale, urmată de filtrarea lichidului obținut. De asemenea, este explicabilă existența în aceste depuneri a unor vase complementare din pastă poroasă (castroane, oale mijlocii), ele fiind necesare în operațiunile de manipulare a cerealelor și a malțului. Evident că depunerile cu obiecte care redau un număr cât mai mare din aceste operațiuni, sunt cele mai apropiate

⁵⁰ Vasul de provizii din așezarea de la Petea luat ca model pentru reconstituirea grafică a vasului de la Lazuri are o capacitate de 110 litri, în timp ce un alt vas de provizii descoperit de T. Bader în așezarea de la Culciu Mare, are un volum de 200 de litri.

⁵¹ Vase de provizii, de mare capacitate mai sunt prezente la Petea –Csengersima (C 5 din S14 și 589 obj).

⁵² Budd – Taylor 1995, p.138–141; Reid – Mac Lean 1995.

⁵³ Kührtreiber 1994, p.106.

⁵⁴ Makkay 1978.

⁵⁵ Brück (1999, p. 324-325), unde sunt citate tratări generale ale problemei: Barrett (1991 și 1994), dar și lucrări referitoare la ritualizarea unor anumite aspecte ale vieții de zi cu zi: Pearson– Richards (1994), Hill (1995), Brück (1995).

⁵⁶ Comparațiile etnografice, sursele istorice ale Orientului antic, ca și simplitatea operațiunilor prin care este realizată, ne oferă mai degrabă imaginea unei activități casnice.

⁵⁷ Dietler 1990, p. 365-370.

⁵⁸ La Remetea Mare gropile menajere conțin o mare cantitate de oase ce provin de la o varietate mare de specii (situație atestată și în gropile menajere din Lazuri), în schimb în gropile rituale apar oase doar de la 1 la 3 specii. Ofrandele de carne din necropolele de la Voiteg și Tigvanul Mare atestă că în scopul depunerii sunt preferate membrele de animale tinere, printre care predomină suinele și ovinele (El Susi, 1988, El Susi 1989, El Susi 1990, Gumă 1993, p. 92 nota 42 și p. 184-186).

de a fi considerate ca având legătură cu producerea berii. Această interpretare este de natură a explica asocierile frecvente ce apar în depuneri a vaselor de bucătărie cu ceramica de calitate bună (amfore și cești). Folosirea recipientelor de masă din aceste depozite de vase la servirea unor lichide în cadru festiv este sugerată și de conformația unor cești: faptul că în mai multe cazuri ceștile din depunerile la care vom face referire au torțile mult supraînălțate⁵⁹, pare a indica o servire solemnă ce trimite la polonicele prezente în seturile de vase de bronz, sau – și mai expresiv – la polonicele ce apar în anumite scene de pe siturile alpine din epoca timpurie a fierului.

Depunerile de vase în care râșnițele ar putea fi puse în legătură cu măcinarea unor cereale pentru bere, sunt, cu o doză mai redusă de probabilitate, acelea în care apar doar împreună cu amfore⁶⁰ și, mai concludent, când sunt asociate acestora cești și vase pentru fier⁶¹. Prezența vaselor vatră de mare capacitate, vase folosite la fierbere, împreună cu vase pentru servit lichide din ceramică de bună calitate în cadrul mai multor depozite ceramice, sugerează că înainte de îngropare aceste vase sunt utilizate în cadrul unor acțiuni în care sunt fierte și servite lichide⁶². Urmele de expunere îndelungată la foc de pe suprafața exterioară a unora dintre aceste vase vatră⁶³, observabile în cazul depunerii din Lazuri sunt un indiciu complementar în vederea luării în calcul a acestei interpretări. În lipsa vaselor vatră, fierberea unor lichide ar putea fi sugerată însă și de apariția împreună, în componența aceluiași depozite de vase, a oalelor din pastă poroasă alături de forme de vase pentru servit lichide⁶⁴. În ce privește operațiunea de fermentare ea poate fi dedusă în cazul, este adevărat puținelor depuneri ce conțin vase de provizii, de mare capacitate⁶⁵. În lipsa lor, pe de o parte și în cazul unor amfore poate fi presupusă această utilizare⁶⁶ iar pe de altă parte, așa cum arată observațiile etnografice, la fermentarea berii nu este obligatorie prezența unor vase speciale⁶⁷. Filtrarea este ultima operațiune necesară înainte de consumarea berii. Atât exemplele etnografice cât și sursele iconografice și arheologice din Orient atestă că această operațiune avea loc chiar în timpul consumului, fiind realizată prin montarea unor filtre la capătul tuburilor („paielor”) prin care era bătută berea⁶⁸. În Europa preistorică lipsesc astfel de tuburi. Însă prezența strecurătorilor în seturile de vase din bronz pentru servit și băut (amfore, polonice, cești) a făcut să apară cu mult timp în urmă ideea folosirii acestora la filtrarea resturilor organice dintr-o băutură, identificată cu berea⁶⁹. Strecurătorile apar, este adevărat într-un număr relativ mic, și în depozite de vase ceramice⁷⁰. Situația de la Cornești⁷¹, în care o strecurătoare este depusă împreună cu un număr mare de cești, sugerează că, la fel ca și în depunerile de vase de bronz, operațiunea de filtrare se petrecea mai degrabă în contextul consumării berii și nu în acela al producerii sale.

Pornind de la depozitele de vase din nordul câmpiei Tisei ce fac trimitere la prepararea și consumul de bere este necesar a fi discutată posibilitatea ca acest aspect să poată fi luat în considerare și în cazul unor seturi de vase din descoperiri funerare. Discutarea acestei problematice se impune dacă luăm în considerare faptul că prezența serviciilor de masă ce conțin vase de băut și servit lichide, asociate uneori cu strecurători, a făcut ca anumite inventare funerare din Europa Centrală și Bazinul Carpatic, datate în aceste perioade să fie considerate a face referire la consumul de bere⁷². Pentru

⁵⁹ Biharea – M1, M3, M 6 (Dumitrașcu 1994, p. 105-106), Tășad –cx.2/1996 (Dumitrașcu, Sfrengu, Sărac 1997, Pl. III/2), Csengersima obj. 598 obj.; Petea - cx. 5 din S. 14.

⁶⁰ Mediaș (Nestor, Zaharia 1961, p. 174); Teleac (Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991, p.: 41, 150-15; fig. 13/2).

⁶¹ Lazuri gr. 154, Biharea M3 și M6 (Dumitrașcu 1994, p. 105-106), Petea C5 din S 14. Depozite de vase cu râșnițe și la Andrea Stapel (1999, p. 108 nota 496).

⁶²vezi nota 25.

⁶³ Asupra prezenței arderilor secundare la vasele vatră descoperite în așezări din epoca târzie a bronzului din nord-vestul României la Dumitrașcu (1994, p.102), Bejinaru – Lakó (2000, p. 162).

⁶⁴ Gyoma-133 Lh (Genito – Kemenczei 1990, fig. 4/7), Tiszacsege (Szabó 2004, 4.kép., 1-5), Csengersima – 589 obj.

⁶⁵Gr. 154 din Lazuri, C5 din S 14 și 589 obj din așezarea de la Petea-Csengersima

⁶⁶ Descoperirea unei amfore de mari dimensiuni parțial îngropată într-o locuință la Teleac pare a indica și o folosire ca recipiente pentru provizii (Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1990, p.41, fig. 41/3).

⁶⁷ Venci 1994, p.: 306-307, 310-311.

⁶⁸ Homan 2004, p. 86-87.

⁶⁹ Kossak 1964, p. 99-100; Schauer (1996, p.364) care citează lucrarea lui H. Agde (1936). Referitor la folosirea seturilor de vase cu strecurători în cadrul unor evenimente festive merită menționată poziția specială în care au fost depuse strecurătorile din seturile de vase de la Falkenberg sau Dresden-Dobritz. Ele trimit, la fel ca și alte depuneri ce conțin vase metalice, la îngropări cu valențe simbolice, posibil după folosirea lor în practici ceremoniale (Soroceanu 2005).

⁷⁰ Stapel 1999, p.104, Tab. 7 .

⁷¹Radu 1972, fig. 7/ 2.

⁷²Schauer 1996, p. 364; Nebelsick 1997. La servitul berii sau a vinului sunt considerate a fi utilizate și seturile de vase din

epoca târzie a bronzului și începutul epocii hallstattiene din întreg spațiul carpatic se observă că înmulțirea depozitelor ceramice cu vase vatră din așezări se petrece concomitent cu apariția inventarelor funerare ce conțin această formă ceramică⁷³. Trebuie remarcat însă că o parte a vaselor vatră ce apar în contexte funerare sunt miniaturale sau au o capacitate foarte mică⁷⁴. Acest aspect face ca legătura lor cu producerea berii să fie cel mult de natură simbolică, chiar dacă uneori vasele vatră se asociază cu vase pentru servit lichide.

O categorie specială de decoperiri cu vase vatră este reprezentată însă de contextele funerare ce aparțin grupului Lăpuș din nordul Transilvaniei. La Libotin, în tumulul sondat de la Bicaz sau în tumulii din necropola de la Lăpuș, inventarele ceramice conțin un mare număr de vase vatră, de dimensiuni variate⁷⁵. Alături de fragmente care provin de la vase de dimensiuni miniaturale apar și fragmente ceramice ale unor exemplare a căror înălțime a depășit cu siguranță 0,50 m⁷⁶. Chiar dacă inventarul ceramic al contextelor funerare din grupul Lăpuș este cunoscut doar parțial, se poate constata că în cadrul lor vasele vatră apar constant împreună cu alte vase de “bucătărie” (oale și castroane din pastă grosieră) dar și cu forme ale ceramicii de “masă” (amfore, cești, străchini). Poate fi remarcat chiar că obiectele și recipientele ce pot fi considerate a face referire la etape din procesul de producție a berii (râșnițe, vase vatră, vase de provizii) se asociază cu forme ceramice considerate a face referire explicită la o servire festivă a berii (amfore decorate de mari dimensiuni, cești cu torți supraînălțate, strecurători). Trebuie însă apreciată această interpretare ca fiind ipotetică dată fiind starea fragmentară a ceramicii ce face dificilă reconstituirea ansamblelor de vase din contextele funerare de la Lăpuș sau cunoașterea parțială a acestor inventare funerare. De altfel cantitățile deosebit de mari de vase, ce apar în anumite contexte funerare ale acestui grup cultural, varietatea obiectelor din cadrul lor, funcționalitatea neobișnuită pe care o pot avea uneori obiectele în cadrul depunerilor⁷⁷, lasă loc la o multitudine a posibilităților de interpretare a acțiunilor la care puteau fi utilizate vasele în contextul manifestărilor funerare.

Într-o măsură mai puțin evidentă în cadrul contextelor funerare din cadrul grupului Lăpuș, dar mult mai bine scoasă în relief în cazul depozitelor de vase din Câmpia Tisei și unele zone limitrofe, asocierea unor obiecte din depuneri conturează un model depozițional aparte. Puse în legătură, funcționalitățile obiectelor ce compun acest model trimit la operațiuni ce au loc odată cu producerea berii. Este dificil de spus dacă îngroparea acestor obiecte ar reprezenta o marcă rituală a procesului de producere a berii în sine, așa cum se discută în cazul altor activități din epoca târzie a bronzului⁷⁸. Descoperirile care apar uneori asociate acestui tip de depozit ceramic⁷⁹ sugerează mai degrabă ipoteza îngropării obiectelor folosite la producerea berii consumate în diferite ocazii. Ca și la alte numeroase depozite de vase, și în cazul tipului ce poate fi legat de producerea de bere, condițiile speciale de îngropare, așează într-un spectru religios motivațiile pentru care aceste obiecte sunt scoase din folosință prin îngroparea lor în pământ. Valențele sacre ale depunerilor ce fac referire la prepararea/consumarea berii, apar într-o lumină mai clară dacă legătura dintre termenul panono/dalmato/illir *sabajam*/bere este asociat numelui zeului Sabazios, copia în variantă traco/frigiană al lui Dionysos⁸⁰, și dacă această asociere, la rândul ei, este suprapusă peste legătura

inventarele funerare cipriote ce conțin strecurători și vase de băut (Matthäus 1985, p. 264).

⁷³ Contextele arheologice din epoca târzie a bronzului în care apar vasele vatră portativă sunt repertoriile la Fischl – Kiss – Kulcsár (2001b), Romsauer (2003).

⁷⁴ Vase vatră miniaturale în morminte: Nagybatony – M1 (Patay 1954, fig. 6.), Razdovce – M: 216/ 69 (Furmánek 1971, fig. 2), Iža (Dušek 1969). Vase vatră miniaturale apar în mai multe morminte din epoca târzie a bronzului și din epoca timpurie a fierului în Oltenia și zonele învecinate: Belegiš, Balta Verde, Pesak, Meri, Vártop-Ploșșor (rezumativ la Fischl – Kiss – Kulcsár 2001b, p. 135-136)

⁷⁵ Kacsó 1975; Kacsó 1980; Kacsó 1981; Kacsó 1990 ; Kacsó 2001.

⁷⁶ Kacsó 1981, p. 48.

⁷⁷ În tumulul 18 de la Lăpuș într-un vas vatră fără picioare au fost depuse resturile a doi indivizi (Kacsó 1981, p. 17–18).

⁷⁸ vezi notele 52–55.

⁷⁹ Oasele membrilor de animale din groapa din Lazuri trimit spre ofrande sau consum de carne. Acul de bronz de la Petea (Cx.5 din S14) și sârma îndoită de la Biharea – M6 (Dumitrașcu 1995, p. 106) pot sugera renunțări la podoabe personale (Hänsel, Hänsel 1997) sau brutalizarea lor (Nebelsick 1997 b) în momentul angajării ofrandelor. Greutățile de lut de la Petea (Cx.5 din S.14) și Biharea – M3 (Dumitrașcu 1995, p. 105), a unor fusaiole la Biharea – M6 (Dumitrașcu 1994, p. 106) și Tășad- Cx. 2/1996 (Dumitrașcu, Sfrangeu, Sărac 1997, p. 10) sau a unei cantități mari de chirpic la Csengersima – 589 obj. au o prezență greu de explicat, însă par a face aluzie la o diversitate a ocaziilor care provocau depunerile de vase legate de fabricarea și consumul berii.

⁸⁰ Nebelsick 1997 a, p. 386-387.

dintre iconografia situlelor de bronz ce ilustrează scene de servire solemnă a unor lichide și depunerile de vase ce fac referire la fabricarea sau filtrarea și servirea ceremonială a unui lichid special.

Bibliografie

- Agde 1936: H. Agde, *Lauzitzer Grabhügel bei Falkenberg, Kr. Liebenwerde*. Jahresschr. Halle 24, p. 173–183.
- Bader 1978: T. Bader, *Epoca Bronzului în nord-vestul Transilvaniei*. București 1978.
- Barrett 1991: J.C. Barrett, *Towards an Archaeology of Ritual*, în P. Garwood, D. Jennings, R. Skeates and J. Toms (edit.) *Sacred and Profane: Proceedings of a Conference on Archaeology, Ritual and Religion*. Oxford 1989, 1 – 9 Oxford University Committee for Archaeology Monograph 32. Oxford.
- Barrett 1994: J.C. Barrett, *Fragments from Antiquity: an Archaeology of Social Life in Britain 2900 – 1200 BC*. Oxford: Blackwell.
- Becker 1995: Cornelia Becker, *Zur Rekonstruktion von Aktivitätsmustern in spätbronzezeitlichen Haushalten, untersucht am Fundmaterial aus Kastanas (Nordgriechenland)*, PZ 70/1 (1995), p. 96–114.
- Becker 1998: Cornelia Becker, *Can animal bones reflected household activities? A case study from a prehistoric site in Greece*, în: *Man and the animal world. Studies in archaeozoology, archaeology and paleolinguistics in memoriam Sándor Bökönyi*. Archaeolingua. Budapest 1998, p. 79–86.
- Bejinariu – Lakó 2000: I. Bejinariu – Éva Lakó, *Contribuții la cunoașterea epocii târzie a bronzului din nord-vestul României. Așezarea de la Crasna*. AMP. XXIII, p. 153–219.
- Boroffka – Ridiche 2005: N. Boroffka – Fl. Ridiche, *Der Gussformensfund von Pleșița, Kreis Dolj, Rumänien. Descoperiri de tipare pentru turnarea bronzului de la Pleșița, județul Dolj*, în: (Hrs/Edit T. Soroceanu) *Bronzefunde aus Rumänien/ Descoperiri de bronzuri în România II*, p. 133–208, Bistrița-Cluj Napoca, 2005.
- Bouzek 1996: J. Bouzek, *European Bronze Age hoards and their Mediterranean parallels. În: Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen*. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag. Hrsg.: T. Kovács, Budapest 1996, p. 421–422.
- Brück 1995: Joanna Brück, *A Place for the Dead: the Role of Human Remains in the late Bronze Age*. Proceedings of the Prehistoric Society 61, p. 245–277.
- Brück 1999: Joanna Brück, *Rituals and rationality: some problems of interpretation in European archaeology*, EJA 2.(3), p. 313–344.
- Budd – Taylor 1995: P. Budd – T. Taylor, *The faerie smith meets the bronze industry: magic versus science in the interpretation of prehistoric metal-making*. WA 27, p. 133–143.
- Chidioșan 1979: N. Chidioșan, *Raport asupra săpăturilor arheologice întreprinse în anul 1978 în satul Tășad, com. Drăgești (jud. Bihor)*. Materiale, 1979, p. 85–89.
- Chidioșan 1983: N. Chidioșan, *Raport asupra săpăturilor arheologice întreprinse în satul Tășad, com. Drăgești (jud. Bihor)*. Materiale, 1983, p. 139–142.
- Czyborra 1997: Ina Czyborra, *Gefäßdeponierungen – Speise und Trank für Götter und Menschen*, în: A. și B. Hänsel (ed.), *Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas*. Museum für Vor- und Frühgeschichte. Bestandskataloge 4 (Berlin 1997), p. 87–92.
- Dietler 1990: M. Dietler, *Driven by drink: the role of drinking in the political economy and the case of early Iron Age France*. Journal of Anthropological Archeology 9, p. 352 – 406.
- Dumitrașcu – Emödi 1980: S. Dumitrașcu – I. Emödi, *Materiale arheologice de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului descoperite la Biharia*. AMP, IV, p. 47–67.
- Dumitrașcu 1994: S. Dumitrașcu, *Biharia I. Săpături arheologice (1973–1980)*. Oradea.
- Dumitrașcu – Sfrengu – Sărac 1997: S. Dumitrașcu, Fl. Sfrengu, N. Sărac 1997, *Donă complexe de cult descoperite la Tășad. Contribuții la cunoașterea tehnologiei a perioadei de început a epocii fierului (Ha A1-A2)*, Analele Universității din Oradea, p. 15–17.
- Dušek 1969: M. Dušek, *Bronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei*. Archaeologica Slovaca Catalogi 4, Bratislava.
- El Susi 1988: Georgeta El Susi, *Contribuții privind fauna din așezarea hallstattană timpurie de la Remetea Mare- Gomila lui Pituț, Thrac-Dacica*, IX, 1-2, p. 153–160.
- El Susi 1989: Georgeta El Susi, *Studiul materialului faunistic provenind din complexul funerar hallstattan târziu de la Vărădia – „Chilii”, jud. Caraș-Severin*, SympThrac, 7, Tulcea, p. 265–266.
- El Susi 1990: Georgeta El Susi, *Ofrandele animale din necropola de incinerare de la Voiteg (jud. Timiș)*, Thrac-Dacica, XI, 1-2, p. 249–252.
- Emödi 1980: I. Emödi, *Necropola de la sfârșitul epocii bronzului din peștera Igrîța*. SCIVA 31, 1980, p. 229–273.
- Fischl – Kiss – Kulcsár 2001a: Klára P. Fischl – Viktória Kiss – Gabriella Kulcsár, *A hordozható tűzbehek használata a Kárpát-medencében. I. Középső bronzkor. (The use of portable stoves in the Carpathian Basin. I. The Middle Bronze Age)*. MŰMOS I. “Fiatal Őskoros Kutatók” I. Összejövetelének konferenciakötete. Debrecen, 1997. November 10–13., Debrecen 2001, p. 163–192.
- Fischl – Kiss – Kulcsár 2001b: Klára P. Fischl – Viktória Kiss – Gabriella Kulcsár, *Beiträge zum Gebrauch der Tragbaren Feuerherde (Pyranoui) im Karpatenbecken II. (Spätbronzezeit – Früheisenzeit)*, in C. Kacsó (ed.): Der

- nordkarpatische Raum in der Bronzezeit. Symposium Baia Mare 7-10 Oktober 1998. Bibl Marmatia 1, Baia Mare. p.125-156.
- Furmánek1971: V. Furmánek, *Přenosné pícké pilišské kultury*. SborníkPracíFilFakBrno16, p.103-110.
- Furmánek1977: V. Furmánek, *Pilišker Kultur*. SlovArch, 25, 1971, p. 25-370.
- Furmánek – Veliačik – Vladár 1991: V. Furmánek –L. Veliačik-J. Vladár : Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava.
- Gogáltan 2005: Fl. Gogáltan, *Zur Bronzebearbeitung im Karpatenbecken. Die Tüllenhammer Tüllenambosse aus Rumänien*, in: (Hrs/Edit T. Soroceanu) Bronzefunde aus Rumänien/ Descoperiri de bronzuri în România II, p.343-386. Bistrița – Cluj Napoca 2005.
- Gumă 1993: M. Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*. Bibl Thrac 4. București.
- Gucsi 2001: L. Gucsi, *A bronzkori speciális háziakeramiák használatának kérdése. The Question of the Use of Special Domestic Pottery in the Bronze Age*. ΜΩΜΟΣ I.” Fiattal Óskoros Kutatók”. Osszejövetelének konferenciakötete. Debrecen, 1997, november 10–13, p.195–198.
- Hänsel –Hänsel 1997: Alix Hänsel-B. Hänsel, *Herrscherinsignien der älteren Urnenfelderzeit. Ein Gefäßdepot aus Saalegebiet Mittelddeutschlands*. APA 29, p.39–68.
- Hansen 1994: S. Hansen, *Studien zu den Metaldeponierungen während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhönetal und Karpatenbecken*. UPA 21.1994, Bonn.
- Hill 1995: J. D. Hill, *Ritual and Rubbish in the Iron Age of Wessex: a Study on the Formation of a Particular Archaeology Record*. BAR, British Series 242. Oxford.
- Hochstetter 1984: Alix Hochstetter, *Kastanas. Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975 – 79. Die handgemachte Keramik*. PAS 3. Berlin.
- Homan 2004: M. M. Homan, *Beer and Its Drinkers: An Ancient Near Eastern Love Story*, Near Eastern Archaeology 67/ 2, p. 84–95.
- Horejs 2005: Barbara Horejs, *Kochen am Schnittpunkt der Kulturen-zwischen Karpatenbecken und Ägäis*, in Interpretationsraum Bronzezeit. Bernhard Hänsel von seinen Schülern gewidmet. p.72–94 (Bonn).
- Horst 1977: F. Horst, *Bronzezeitliche Speiseopfer in Gefäßen*. In: B. Gediga (Hrsg.), *Geneza Kultury łuzickiej na terenie Nadodrza* (Wrocław 1977), p. 109–148.
- Kacsó 1971: C. Kacsó, *Unele considerații cu privire la geneza ceramicii din necropola de la Lăpuș*, Marmatia 2, 1971, p.36–54.
- Kacsó 1975: C. Kacsó, *Contributions à la connaissance de la culture de Suciú de Sus à la lumière des recherches à Lăpuș*. Dacia 19. 1975. p. 46–68.
- Kacsó1980: C. Kacsó, *Descoperiri din epoca târzie a bronzului în Depresiunea Sălașului*. AMP IV, p.37–46.
- Kacsó 1990: C. Kacsó, *Contribuții la cunoașterea bronzului târziu din Transilvania. Cercetările de la Libotin*.-Beiträge zur Kenntnis der Spätbronzezeit im Norden Transilvaniens. Die Ausgrabungen in Libotin. Thraco-Dacica XI, 1–2, p.79–98.
- Kacsó 1995: C. Kacsó, *Lazuri jud. Satu Mare. Locuirea din epoca bronzului*. CCAR, Campania 1994. A XXVIII-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Cluj-Napoca 11–14 mai 1995.
- Kacsó 2001: C. Kacsó, *Zur chronologischen und kulturalen Stellung des Hügelgräberfeldes von Lăpuș*, in C. Kacsó (ed.) *Der nordkarpatische Raum in der Bronzezeit. Symposium Baia Mare 7–10 Oktober 1998*. BiblMarmatia 1, Baia Mare, p. 231–278.
- Kacsó 2003: C. Kacsó, *Noi descoperiri Suciú de Sus și Lăpuș în nordul Transilvaniei. (Noue Suciú de Sus und Lăpuș-Funde im Norden Siebenbürgens)*. Marmatia 7/1, p.105-181.
- Kemeneczei – Genito 1990: T. Kemeneczei – B. Genito *The late bronze age vessels from Gyoma 133 s.e. Hungary*. ComArchHung, p.113–125.
- Kitanoski 1980: B. Kitanoski, *Varoš-Prilep – praistorijski keramički depo*. PrzA, 21, 1980, p. 51–54.
- Kossack 1964: G. Kossak, *Trinkgeschirr als Kultgerät der Hallstattzeit*. In: *Varia Archaeologica*. Festschrift W.Unverzagt. Berlin 1964.
- Kroll 1992: H. Kroll, *Botanische Untersuchungen zu pflanzlichen Grundnahrungsmitteln, Bier oder Wein?* BerichtRGK, 72, 1992, p.165–171.
- Kühtreiber 1994: Karin Kühtreiber, *Ein urnenfelderzeitliches Gefäßdepot aus Drösing a. d. March, VB Gänserdorf, Niederösterreich*, Arch. Aus. 78, p. 99–113.
- Lindinger 1999: V. Lindinger, *Mittelbronzezeitliche Gefäßdeponierung von Zwerndorf an der March, NÖ*. In: *Depotfunde der Bronzezeit im mittleren Donauraum*. (Hrsg.: A. Krenn-Leeb – J. W. Neugebauer). Archäologie Österreichs 9/10. (1998/1999) 1999. p. 46–68.
- Makkay 1978: J. Makkay, *Mablestein und das rituale Mable in der prähistorischen Opferzeremonien*, Acta Archaeologica 30, 1978, p.13–36.
- Matthäus 1985: H. Matthäus, *Metalgefäße und Gefäßuntersätze der Bronzezeit, der geometrischen und archaischen Periode auf Cypern*, PBF II/ 8. München.
- Medeleț 1995: Fl. Medeleț, *Ein Urnenfelderzeitlicher Depotfund von bronzenen Werkzeugen in Fratelia, bei Timișoara, Kr. Timiș*. În: T. Soroceanu (ed.) *Bronzefunde aus Rumänien*. Berlin 1995.
- Motzoi-Chicideanu 2003: I. Motzoi-Chicideanu, *Ein neuer Fund vom Beginn der Hallstattzeit aus der Kleinen Walachei*, Dacia XLIII-XLV, (1999–2001), p.197–230

- Nebelsick 1997a: L. D. Nebelsick, *Trunk und Transzendenz. Trinkgeschirr im Grab zwischen der frühen Urnenfelder – und späten Hallstattzeit im Karpatenbecken*. În: Cornelia Becker, Marie-Luise Dunkelmann, Carola Metzner-Nebelsick, Heidi Peter-Röcher, M. Roeder și Biba Terzan (ed.) *Χρῶνος*. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen nord-und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel, Espelkamp, p. 373–387.
- Nebelsick 1997b: L. D. Nebelsick, *Auf Biegen und Brechen. Ekstatische Elemente bronzezeitlicher Materialopfer. Ein Deutungsversuch*. În: A. și B. Hänsel (ed.), *Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas*. Museum für Vor- und Frühgeschichte. Bestandskataloge 4 (Berlin 1997) p. 35–41.
- Németi 1997: I. Németi, *Descoperirile arheologice de la Lazuri-“Lubi-tag” (jud. Satu Mare) din anii 1995-1996*. Cercetări arheologice din aria nord-tracă, 2, București, p. 78–86.
- Nestor – Zaharia 1961: I. Nestor – Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Medias*, Materiale VII, 1961, p.171–178.
- Pain 1999: Stephanie Pain, *Grog of the Greeks*, *New Scientist* 164/ 2214 (Nov 27), 54–57.
- Palátova – Salaš 2002: H. Palátova – M. Salaš, *Depoty keramických nádob doby bronzové na Morave a v sousedních zemích. – Bronzezeitliche Gefäßdepotfunde in Mären und benachbarten Gebieten*. *Pravek Supplementum* 9, Brno 2002.
- Patay 1954: P. Patay, *Előzetes jelentés a nagybányai temető ásátásának eredményeiről*. *AÉ*, 81, p. 33-49.
- Pearson – Richards 1994: M. P. Pearson – C. Richards, *Architecture and Order: Approches to Social Space*. New York.
- Pop 2003: D. Pop, *Așezarea din epoca bronzului de la la Someș- Uileac, județul Maramureș*. (*The Bronze Age Settlement from Someș-Uileac, Maramureș County*), *Marmatia* 7/1, 2003, p. 83–104.
- Radu 1972: Ortansa Radu, *Contribuții la cunoașterea culturii Vatina. Săpăturile de la Cornești, jud. Timiș*. *SCIV*, 23, p. 271–283.
- Reid – Mac Lean 1995: A. Reid – R. MacLean, *Symbolism and the social contexts of iron production in Karagwe*. *WA* 27, p.144–161.
- Romsauer 2003: P. Romsauer, *νύγανοι (Pyraanoi). Prenosné piecky a podstatve z doby bronzovej a doby železnej*. Nitra.
- Schauer 1996: P. Schauer, *Tongeschirrschätze als Kontinuum urnfelderzeitlichen Grabbrauches in Süddeutschland*. În: T. Kovács (ed.) *Studien zur Metalindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen*. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85 Geburtstag, Budapest, p. 361–377.
- Sherratt 1987: A. Sherratt, “*Cups that cheered*”. În: W. Waldren și R. Kennard, (edit.) *Bell Beakers of the Western Mediterranean: the Oxford International Conference 1986*, p. 81–106. *BAR*.
- Sommerfeld 1994: Chr. Sommerfeld, *Gerätgeld Sichel. Studien zur monetären Struktur bronzezeitlicher Horte im nördlichen Mitteleuropa*. Vorgeschichtliche Forschungen 19. Berlin, New York.
- Soroceanu 2005: T. Soroceanu, *Zu den Fundumständen der Metallgefäße bis in das 8. Jh.v. Chr. - Ein Beitrag zu deren religionsgeschichtlicher Deutung*. în: T. Soroceanu (ed.), *Bronzefunde aus Rumänien/ Descoperiri de bronzuri din România II (Bistrița – Cluj-Napoca 2005)*, p. 387– 428.
- Stanciu – Marta 2001: I. Stanciu, L. Marta, *Lazuri, Lubi-tag*, CCAR, Campania 2000 Suceava, 2001.
- Stanciu – Marta 2002: I. Stanciu, L. Marta, *Lazuri, Lubi-tag*, *Cronica cercetărilor arheologice din România*. Campania 2001, Buziaș 2002
- Stapel 1999 – Andrea Stapel, *Bronzezeitliche Deponierungen im Siedlungsbereich Altdorf – Römerfeld und Altheim, Landkreis Landsbut*. *Tübinger Schriften zur Ur- und Frühgeschichtlichen Archäologie* 3. Waxmann Münster-NewYork – München – Berlin.
- V. Szabó 2004: G. V. Szabó, *A tiszacsegei edénydepó. Újabb adatok a Tisza-vidéki késő bronzkori edénydeponálás szokásához*. (*Das Gefäßdepot von Tiszacsege. Neue Angaben zur Sitte der spätbronzezeitlichen Gefäßdeponierung in der Theißgegend*.) *MFME - StudArch* X. 2004. p. 81–113.
- Tóth – Marta 2005: Kata Tóth – L. Marta, *Gefäßdepotfund der Felsőszőcs/ Suciu de Sus-Kultur in Nyírmada-Váhyogvető (A Felsőszőcs/ Suciu de Sus-kultúra edénylelete Nyírmada-Váhyogvető)*, *NyJAMÉ*, XLVII, 2005, p. 107–143.
- Vasiliev – Aldea – Ciugudean 1991: V. Vasiliev –A. Aldea– H. Ciugudean, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice: așezarea fortificată de la Teleac*. Cluj-Napoca.
- Vasiliev și colab. 2002: V. Vasiliev – A. Rustoiu – E. A. Balaguri – C. Cosma, *Solutvino -“Cetate”(Ucraina Transcarpatică). Așezările din epoca bronzului, a doua vârstă a fierului și din Evul Mediu*. *Bibl Thrac XXXIII*. Cluj-Napoca
- Vencl 1994: S. Vencl, *The Archaeology of Thirst*, *EJA* 2.(2).
- Wood 2000: J. Wood, *Food and drink in European Prehistory*, *EJA* 3.(1), p. 89 –111.

*Pit 154 from the Bronze Age settlement in Lazuri. Objects deposition related to the making of prehistoric beer?
(Abstract)*

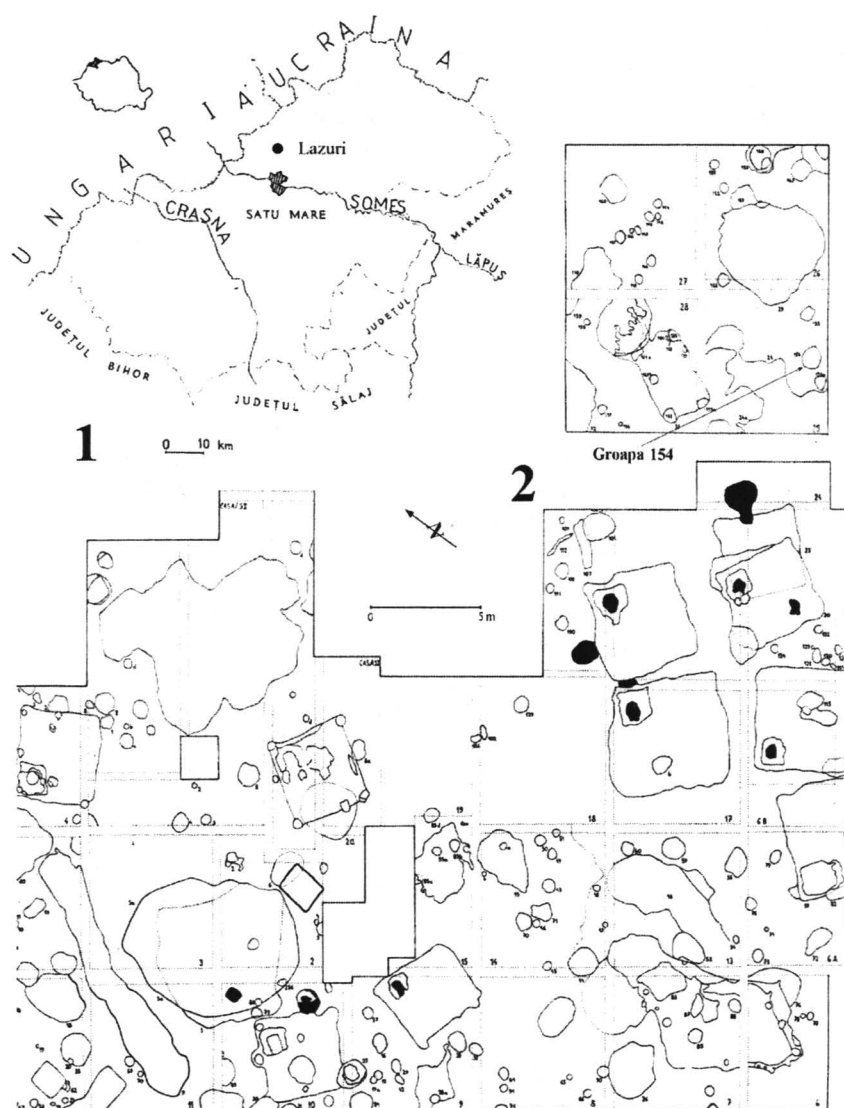
Several archaeological finds from the prehistory of Europe, suggest the possibility that special drinks have been consumed, mostly probable alcoholic ones. During the Bronze Age this possibility is suggested by the use of some special vessels (*askoi* or *rythoi*), by the discovery of some drinking vessel sets depositions, or by the presence of goblets in warriors' graves. These finds are analyzed within a few studies (Sherratt 1986, Dieltier 1990, Verni 1994) and evaluated both from the point of view of the antique sources, and through the intercultural analogies. First, are compared the information referring to the making and consumption of beer for the Ancient Near Eastern civilizations.

These studies consider the existence of serious evidences on the consumption of alcohol in the prehistoric Europe, especially of beer. At the same time it comes out that archaeologically is hardly to elucidate the traces of the activities related to the making of beer. The reasons to this are: the perishable nature of the drink, the homemade character of the beer making procedure, as well as the lack of some special containers used within the process. The slight archaeological traces of the activities referring to the making and consumption of beer are also mentioned in the Ancient Near East, even if these activities are depicted in many written texts or in iconographic scenes.

This study considers the possibility that the finds from pit 154, in the settlement from Lazuri, dated in the Bronze Age, are a deposition of objects related to the making and consumption of beer. This was first indicated by the elements suggesting the pit to have been excavated in order to lay the objects that were found in it. Grouped pottery fragments were found on its bottom, originating in: a portable cooking vessel, a large storage vessel, three cups, a deep bowl and a pot made of coarse paste. There were also two pieces of stone, the half of a grinder, and a small cluster of calcified bones. Above them was laid a layer of small ceramic fragments, many of them secondarily fired, originating in the same vessels as the bigger fragments on the bottom of the pit. We admit that the deposition contains vessels that have been formerly broken and laid/ thrown into the fire, and most of their fragments were then picked up and arranged on the bottom of a pit that was previously dug to this reason. The calcified bones have been also carefully picked up from the fire (even the small splinters) and put into a small cluster on the bottom of the pit. The bones are fragments from the front and back limbs of young animals. There are elements from four legs of lambs (at least two individuals) and one of a pig's legs. The treatment applied to the objects in the deposition (fragmentation, throwing into fire, careful picking and the grouped lying of the objects into the pit) raises the possibility that before their destruction and ritual burial, they have been used within the same action. Elements referring to the shape and depth of the pit 154 from Lazuri, and also to the composition and the modality of treatment of the objects in it, are met in several ritual pits in the area between Tisa river and the Western Carpathians, during the Late Bronze Age.

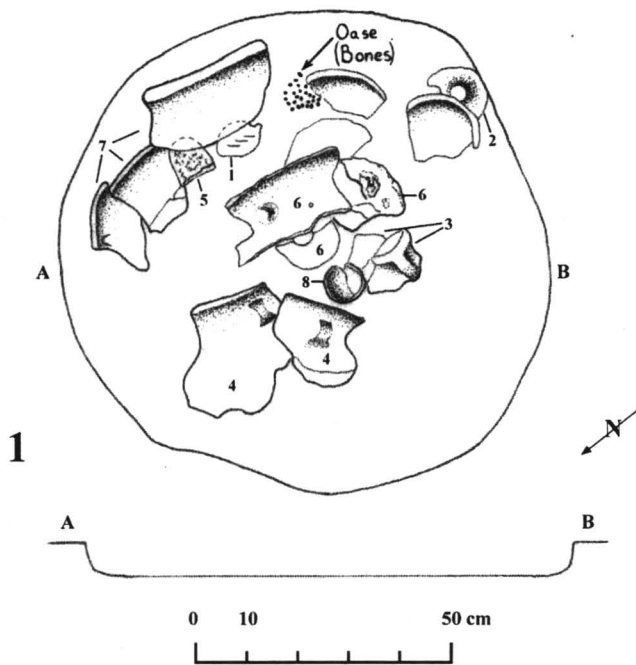
The common treatment applied to the vessels from the pit in Lazuri, suggesting the possibility that the vessels were used within the same action, encourages us to associate the functionality of the objects from the deposition in order to establish their nature. In some cases, this functionality is very accurate. The portable cooking vessel has the role of container for boiling, which brings in question if the grinded cereals used to be boiled in it. The presence of the cups upholds the idea that a liquid was consumed in them. The presence in the deposition of the storage vessel is suggestive for establishing the nature of this liquid. In this case, its broad mouth, the narrow bottom and the weigh that made it difficult to handle, suggest its static way of having been used, probably in a semi-buried position. The storage vessel with a capacity of about 110 liters, or, in some cases, 200 liters (a vessel from the settlement from Culciu Mare) seems to be an ideal container for beer brewing. The objects from pit 154 from Lazuri and their treatment are revealing in the case of two pits in the Petea-Csengersima settlement,s from the Late Bronze Age (pit no. 5, surface no. 14 and the 589 objectum). There are also comparable pits in the settlement from Biharea. These examples offer evidence that some depositions exist, whose objects refer to grinding, boiling and brewing of some cereals, as well as to the consumption of beer obtained from them.

(Translated by Adriana Marta)

Pl. I. 1. Poziționarea localității Lazuri. 2. Zona centrală a cercetărilor din așezarea Lazuri - *Lubi-tag*.

Pl. I. 1. 2. Situating Lazuri village. 2. The central research area from Lazuri settlement.

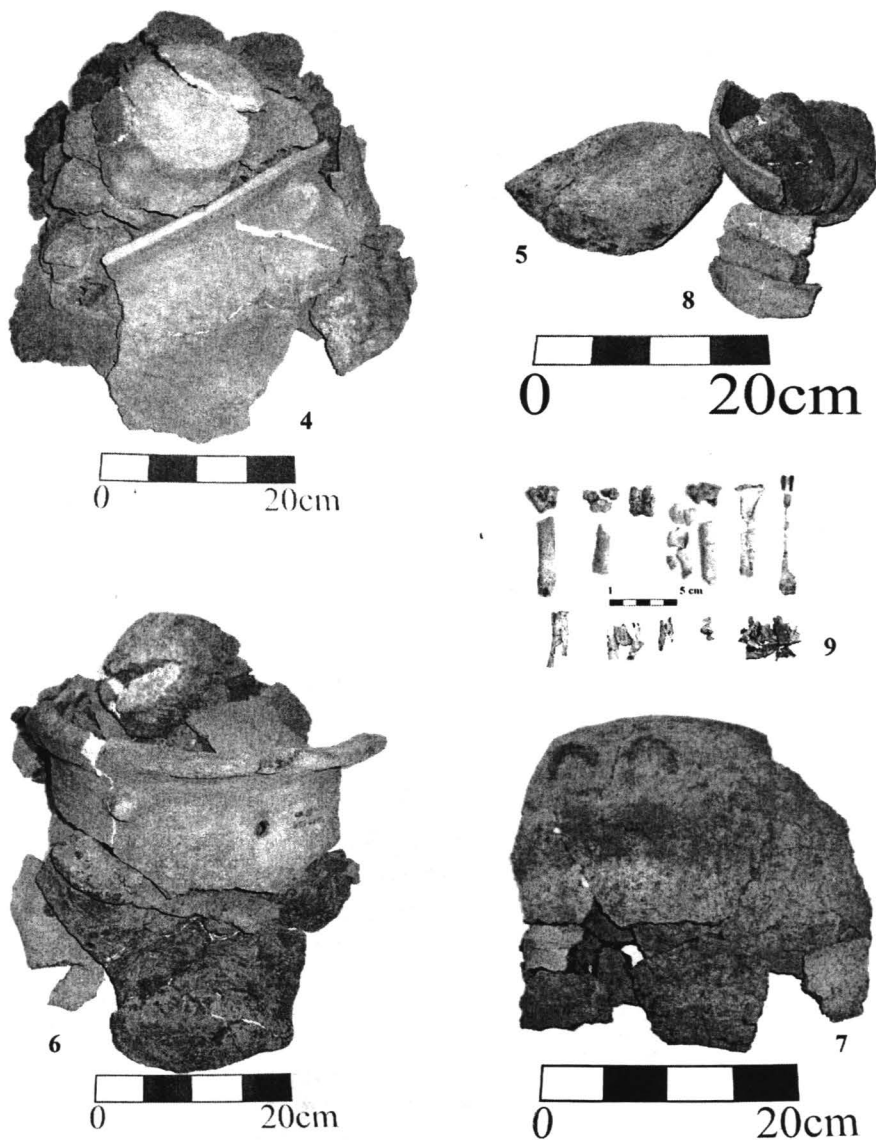

Pl. II. 1. Desene ale Gropii 154 (după scoaterea fragmentelor mărunte).

2. Fotografii ale ceștilor din depunere (1-3).

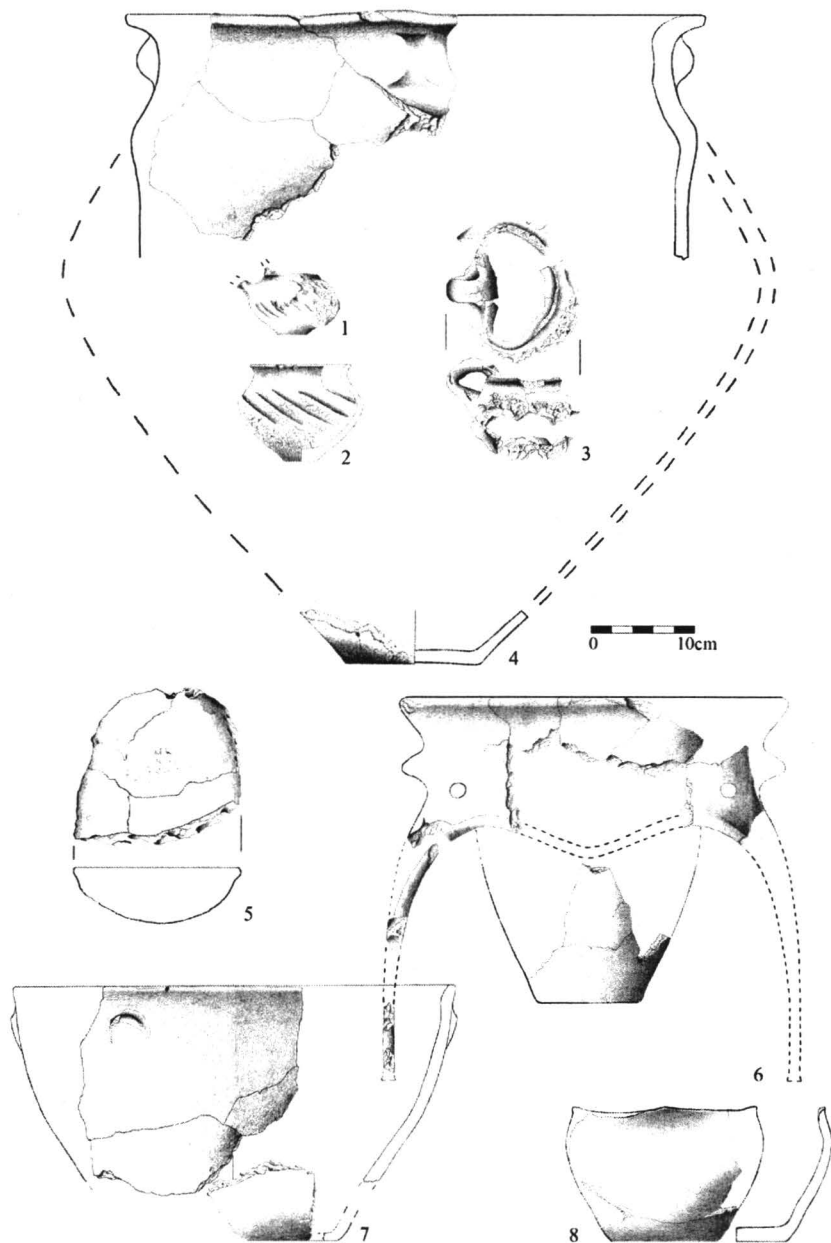
Pl. II. 1. Drawings of pit 154 (after taking out the small fragments).

2. Photographs of the cups from the deposition (1-3).

Pl. III. Fotografii cu obiecte din depunere (4-vasul de provizii; 5-rîșniță; 8-vas cu buza lobată; 9 -oasele arse; 6-vas vatră portativă; 7-castron adânc.

Pl. III. Photographs with objects from the deposition (4-storage vessel; 5-grinder; 8-vessel with lobate lip; 9 -burnet bones; 6-portable cooking vessel; 7-deep bowl).

Pl. IV. Desene ale obiectelor din groapa 154.
Pl. IV. Drawings of objects from pit 154.